

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.5.071

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2025.1>**В. Б. Сухомлин***orcid.org/0000-0002-7817-5316**кандидат наук з державного управління, доцент,**ректор**Академії праці, соціальних відносин і туризму***А. А. Настюк***orcid.org/0000-0002-2014-1084**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права**Академії праці, соціальних відносин і туризму***ВПЛИВ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ ВІЧЕМ ТА КНЯЗІВСЬКОЮ ВЛАДОЮ
НА РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ
ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ ХРИСТИЯНСТВА**

Постановка наукової проблеми. Прийняття християнства в Київській Русі стало фактором, який вплинув не тільки на зовнішню, але й на внутрішню політику в Київській Русі. Це не оминувало питання сприйняття народом своїх князів та ставлення князів до свого народу, що мало б вплинути на правила їхньої комунікації.

У своєму дослідженні ми взяли ранній християнський період після хрещення Русі, пов'язаний із правлінням від Ярослава Володимировича до Ігоря Олеговича, оскільки в цей період саме у містах починає посилюватися християнське світобачення, що, в свою чергу, мало б внести зміни в комунікацію між народом та князем.

Велике значення в комунікації народу із владою має прийняття Руської правди. Завдяки нормам Руського права встановлюються правила взаємовідносин княжими підданими між собою і іноземцями, які прибували в Київську Русь. Це, в свою чергу, дає можливість людям звертатися до князя або його представників із скаргою про порушення прав на життя, здоров'я, майно та вимагати для тих, хто порушив встановлені князем правила, покарання у вигляді сплати певної суми в залежності від нанесеної шкоди. Але не всі питання порушувала Руська правда.

Після прийняття християнства в Київській Русі через посилення міст починається процес зростання ролі віча, яке представляло інтереси свого міста та підконтрольних йому територій. Віче, для відстоювання своїх інтересів, налагоджувало комунікаційні зв'язки із князівською владою. Воно зверталося безпосередньо до князя в питаннях, які не регулювалися княжим правом або ж рішення князя не співпадало з інтересами віча і потребувало вирішення його через двосторонні перемовини.

Для нашого дослідження важливо встановити динаміку зміни комунікації народу із князем в Київській Русі. Для цього слід проаналізувати те, хто і в яких випадках звертався до князя, як реагував князь на дане звернення і які були наслідки його відмови у вирішенні зазначеної проблеми.

Більш поглиблене дослідження даної теми дасть нам змогу краще пізнати природу взаємодії влади та народу.

Оцінка стану наукового дослідження. У Київській Русі у християнський період питань комунікації населення із князівською владою торкалися у своїх роботах: Грушевський М.С., Брайчевський М.Ю., Войтович Б.О., Котляр, М. Ф. Смолій В.А., Шевченко А.Є., Кудін С.М. та інші.

Досліджуючи дану тему ми зіткнулися з проблемою недостатньої кількості джерельних даних, які б дали можливість більш глибоко проаналізувати динаміку становлення діалогу між народом та князем. У літописних джерелах прослідковується необ'єктивна викладка подій, яка перебільшує оцінку дій одних князів та занадто критикує діяльність інших, що ускладнює аналіз їх взаємодії із вічем, коли останнє зверталося до них.

Метою нашого дослідження є виявлення та порівняння джерельних даних, які розкривають події, пов'язані із налагодженням комунікації жителів Київської Русі із князівською владою після прийняття християнства, починаючи від Ізяслава Ярославовича по приходу до влади Ігоря II Олеговича, з метою їх аналізу та виявлення тенденцій їхньої взаємодії, що дасть нам можливість в майбутніх дослідженнях більш об'єктивно досліджувати дане питання та розробляти нові підходи до його вивчення і розвінчання стереотипів.

Виклад основного матеріалу У 1068 році Київського князя Ізяслава Ярославовича та його братів Святослава і Всеволода розбили половці. Князь Ізяслав разом із Всеволодом відступив до Києва [1, с. 71, 72]. Кияни та жителі околиць, бачучи як половці розоряють їхні землі, звернулися до Ізяслава та Всеволода, щоб ті надали їм зброю та коней, щоб вони могли протистояти половцям. Ізяслав вислухав звернення до киян але вирішив його не виконувати і не надав їм ані зброї, ані коней [2, с. 50]. Ці дії князя призвели до невдоволення народу та висунення звинувачення воєводі Коснячко, нібито саме його невміле управління призвело до поразки в битві проти половців і, що саме він умовив князя не давати киянам зброю та коней. Частина віча прийшла до думки звільнити полоцького князя Всеслава, якого тримав в ув'язненні Київський князь Ізяслав. Інша частина киян відправилися до двору князя Ізяслава і почали вимагати у нього суд над воєводою Коснячко та над іншими вельможами. Князь Ізяслав не пішов на компроміс з повстанцями і відмовився судити своїх вельмож. Вони ж, побачивши, що починається повстання проти них, звернулися до князя Ізяслава і порекомендували йому швидко доставити до них Всеслава, щоб кияни не змогли його проголосити своїм лідером. А якщо Всеслава не мали змоги транспортувати до Ізяслава, то бояри пропонували його вбити, щоб повстанці не могли звернутися до нього з проханням їх очолити. Ізяслав вислухав своїх бояр і висловився, що братовбивцею він не буде. Так як до поради бояр Ізяслав не дослухався, Всеслав опинився в руках повстанців, які звільнили його і почали словесно ображати князя Ізяслава. Вельможі князя зрозуміли, що ситуація повністю вийшла з під контроль, тому вони звернулися до нього і порадили йому тікати з Києва. Князь не став ігнорувати поради своїх вельмож і втік із міста разом із братом Всеволодом. Кияни звернулися до полоцького князя Всеслава з проханням, щоб той став Київським князем. Майно князя втікача кияни розграбували [3, с. 158, 159], [4, с. 120, 121].

Ці події вказують на цілий ряд звернень до князя як до арбітра двох протилежних таборів з різними варіантами вирішення кризи. Один табір був представлений київським вічем, яке висунуло князю своє звернення, суть якого зводилася до надання народу зброї та коней і продовженню наступальної війни проти половців. Другий табір складався з вельмож Великого князя Київського, які зайняли позицію щодо того, що зброї та коней народу видавати не потрібно і, ймовірно, прагнули відсидітись у Києві [5, с. 142]. Фактично князь став арбітром, який мав знайти компромісне рішення, щоб зупинити ескалацію конфлікту в Києві між таборами. Він дослухався до порад своїх вельмож і відмовив представникам віча в їхніх вимогах. Дії князя вивели конфліктну ситуацію на новий

рівень. Прихильники віча вирішили здійснити самосуд над воєводою, звільнити полоцького князя, який був ув'язнений Київським князем. Крім того, віче звернулось з новою вимогою до князя Київського, щоб він судив воєводу та інших своїх вельмож, які, на думку віча, були винні в поразці проти половців. Київський князь знову відкинув їхнє звернення з вимогою, цим самим піднявши його на вищий рівень ескалації [6, с. 166, 167]. Віче після другої відмови князя посилює свою радикалізацію. Якщо раніше прояви невдоволення були направлені на воєвод і бояр князя Ізяслава, то небажання його притягнути до відповідальності за їх непрофесіоналізм призвів до посилення критики самого Київського князя. Його небажання вести конструктивний діалог з вічем призвело до того, що виступ проти княжих бояр став перетворюватися на анти князівський виступ. Тобто під удар попадав сам князь. Бояри Київського князя, бачучи всю небезпеку ситуації, звернулися до князя з пропозицією ні в якому разі не дати можливості киянам звільнити полоцького князя, щоб у повстанців не з'явився представник дому Рюриків. Небезпека полягала в тому, що якщо повсталіх очолить полоцький князь, то бунт переросте в міжкнязівську боротьбу представників дому Рюриків за Київський стіл. Бояри вказували князю Ізяславу про необхідність ліквідації Всеслава Брячиславовича, якщо його не можна буде доставити до Ізяслава і буде загроза його звільнення прихильниками віча. Князь Ізяслав відкинув пропозицію бояр і відмовився вбивати родича. Із-за пасивності і нерішучості дій Київського князя Всеслав був звільнений вічем. Ескалація досягнула критичного рівня. Бояри знову звернулися до князя і довели до нього, що ситуація щодо питання утримання контролю за Києвом уже не актуальна, так як вона вже неконтрольована. Нове питання, яке набуло актуальності, стоїть у виживанні князя та його оточення. З цієї метою слід негайно організувати операцію по евакуації князя і його людей із міста. Князь Ізяслав, розуміючи всю загрозу для нього, приймає рішення дослухатися до своїх бояр та тікає з міста [7, с. 94–96].

Як тільки князь покинув Київ, віче звернулось до полоцького князя і запропонувало йому стати новим Київським князем. Всеслав погодився на пропозицію киян і зайняв Київський княжий стіл [8, с. 71].

У 1069 році Ізяслав разом із польськими військами на чолі з Болеславом II рушив на Київ. Всеслав Брячиславович, бачучи загострення ситуації, утік від киян в полоцьку землю, відмовившись від титулу Київського князя [9, с. 271]. Кияни, втративши свого нового князя і боячись погрому Києва з боку поляк та помсти Ізяслава, зібрали віче і виробили стратегію виходу з даної кризи. Віче звернулось до братів Ізяслава, Чернігівського

князя Святослава і Переяславського князя Всеслава, щоб ті довели пропозицію віча до Ізяслава. Віче визнало за собою провину і готове було просити пробачення. Воно категорично було проти приходу в Київ поляків, які могли його розорити. Вони пропонували Ізяславу прийти в Київ і як їхній князь не допустити розорення міста поляками. Якщо Ізяслав не захистить Київ від розорення, то кияни підпалять місто і іммігрують в грецьку землю [10, с. 103].

Коли брати доводили до Ізяслава прохання киян, то висловили і свою позицію, яка зводилася до того, що якщо Ізяслав піде з поляками розоряти Київ, то вони самі із зброєю виступлять проти нього. Ізяслав, вислухавши звернення до нього киян та його братів, пішов їм на зустріч і не дав полякам розорити Київ. Каральні дії Ізяслава проти бунтівників теж не мали масштабного характеру. Було страчено тільки 70 людей (11, с. 93). Комунікація між киянами та Ізяславом і врахування князем побажань киян дала можливість запобігти розоренню міста та повернення на княжий Київський стіл Ізяслава Ярославовича. Отже через звернення киян до князя щодо встановлення миру та повернення Ізяслава в Київ правити спасло столицю. Фактично брати князя стали гарантами домовленості між київським вічем та Ізяславом і посилили позиції віча в переговорному процесі, не давши Ізяславу йти радикальним шляхом.

Віче домовилося з Ізяславом, за посередництва його братів Святослава та Всеволода, що він поверне собі свій княжий стіл, але за це не буде суворо карати повстанців.

Ми прослідковуємо тенденцію, що Ізяслав втратив підтримку київського віча із-за своєї непотупливості і його кияни готові були терпіти тільки під тиском загрози сили. Наслідком неможливості налагодити конструктивну комунікацію із вічем стало те, що Ізяслава прогнали із Києва його брати у 1073 році [12, с. 62]. Ми вважаємо, що якби Ізяслав мав підтримку киян, його брати не наважилися б виступити проти нього.

При Святополку II у 1097 році склалася критична ситуація, яка призвела до звернення київського віча до свого князя. Суть ситуації полягала в тому, що Святополк за доносом Давида Ігоровича, осліпив Василька Ростиславовича. Осліплення князя викликало невдоволення діями Київського князя в роду Рюриків і була створена коаліція із князів Володимира Всеволодовича та Давида з Олегом Святославовичами, які рушили на Київ, щоб захопити його та покарати Святополка. Святополк вирішив втекти з міста але кияни його не випустили і звернулися до нього з вимогою, щоб той замирився із своїми братами. Святополк дослухався до волі київського віча і почав перемовини із своїми двоюрідними братами і замирився з ними. Фактично віче виступило проти свого князя і заборонило

йому покидати місто. Звернення киян до Святополка II можна розцінювати не як прохання, а як вимогу. Віче вважало, що один із обов'язків князя захищати місто, а він своїми діями спричинив загрозу для нього, спровокувавши інших князів. І замість того, щоб замиритися з братами і спокутувати свою провину перед братами Святополк прийняв рішення покинути місто і залишити киян один на один із супротивниками Київського князя, що для киян є не допустимо. Тому віче звернулося до князя і висловило свою волю щодо того, що той, створивши проблеми, мав їх вирішувати, а не втікати. Звернення віча було виконано. Місто не було піддано штурму і розоренню. Звернення киян підкріплювалося тиском з боку київського віча [13, с. 330–331].

Ми припускаємо, що причиною погіршення відносин між Ізяславом та Святославом могли бути розбіжності стосовно Новгороду, де Володимир посадив свого сина, ігноруючи пріоритетне право Ізяслава на Новгород [11, с. 97].

Після смерті Святополка в 1113 році в Києві відбулось віче, на якому, всупереч княжого права, був вибраний Володимир Всеволодович [14, с. 123]. Після рішення віча до Володимира прибула делегація із зверненням, що той має прибути в Київ та прийняти Київський стіл, ставши Великим князем Русі. Володимир вислухав до нього звернення і, розуміючи, що Давид Святославович має більше прав на Київ і, якщо він прийме пропозицію киян, то це спричинить війну між ним та Давидом і Олегом, тому відмовив. Київське віче не влаштувало те, що Київський стіл згідно княжого права мав зайняти Давид Святославович Чернігівський, як найстарший представник роду Рюриковичів. У місті почалися заворушення. Був розгромлений дім тисяцького Путяти та тих, хто підтримував Святославовичів. Під час повстання були вчинені напади на євреїв з метою зведення рахунків, так як останні в торгівлі завдали киянам шкоди. Володимир, дізнавшись про заворушення, прибув до Києва. Представники київського віча звернулися до Володимира Всеволодовича Переяславського князя вдруجه, прохаючи його зайняти Київський стіл. Київське віче вказало на те, що якщо Володимир не погодиться, то кияни будуть невдоволені його рішенням і почнуть ще більше бунтувати, що призведе ще до більшої ескалації конфлікту і наслідками можуть бути напади на княжі двори, церкви та княжих людей включно. Зі слів представників віча небезпека загрожувала навіть невістці Володимира [15, с. 121]. Також віче вимагало вирішити питання з євреями, які підтримували покійного князя Святополка II і конфліктували з багатьма киянами. Князь Володимир, боячись, що якщо він відмовиться, то ситуація взагалі вийде з під контролю і бунтівники розорять церкви, княжий дім і завдадуть шкоди його людям та невістці, які

перебували в Києві. Друге звернення киян до Володимира більше було схоже не на прохання, а на ультиматум і шантаж. У цьому питанні ми бачимо, що княже право уступало вічевому [2, с. 54–55], [4, с. 211–213].

Дане рішення було прийняте князем Володимиром Всеволодовичем після смерті Святополка. У Берестові князем було скликане зібрання, де взяв участь Київський тисяцький Ратібор, Белгородський тисячник Прокопій, Переяславський тисячник Станіслав та інші.

Ймовірно саме в даний час кияни звернулися до Володимира Мономаха із скаргами, що стосувалися занадто кабальних умов погашення боргів у лихварів. Ми вважаємо, що саме дана ініціатива призвела до пом'якшення умов у відшкодуванні боргів. Ці зміни були внесені в Руське законодавство в Устав Володимира, що набуло відображення в Просторовій Руській правді. У зазначений Устав внесено обмеження в максимальній сумі від ціни боргу, яку кредитор міг вимагати від боржника. Зміни не стосувалися тільки сум, де процентна річна ставка не перевищувала 10 кун з гривні. Були збільшені строки повернення боргу у зв'язку із втратою грошей або товару не із вини купця. Посилено відповідальність до недобросовісних боржників. Пріоритетність в поверненні боргу належала князю, після нього іногороднім купцям і після них місцевим кредиторам [16, с. 37–38].

Також в Уставі Володимира внесені норми по регуляції відпрацювання боргу закупами. Було встановлено, що закуп не є холопом і безпідставно не можна приміряти до нього насилля або продавати його. Були встановлені межі, за які господар закупа не міг порушити без настання юридичних наслідків. Якщо він це здійснював, то його карали штрафом або списанням боргу закупа [16, с. 104–105], [17, с. 26].

Слід зазначити, що ці нововведення шкодили заможним прошаркам населення, які, користуючись бідністю або скрутним становищем населення Русі, наживалися на їхніх проблемах, та тим, що бідняки не мали можливості ефективно захистити свої інтереси в правовому полі.

На нашу думку саме через віче, користуючись повстанням в Києві і страхом заможних груп, що їх теж пограбують та вб'ють, вдалося заставити заможні прошарки населення піти на поступки.

Чому князь Володимир не застосував силу, а пішов на поступки простих людей і змінив правове поле відшкодування боргів більш на користь простих народних мас? Можливо князь хотів заручитися підтримкою простих людей, щоб посилити свій вплив на віче через ослаблення впливу еліт на простий народ. Князь став виступати поборником прав та інтересів боржників перед їх кредиторами, які без сумніву були із заможних прошарків населення. Своїми діями він ослабляв можливість еліт

безкарно зловживати в накопиченні своїх багатств. Князь ставав в очах простих людей захисником від лихварського беззаконня.

Якщо боржникам або закупам всупереч княжого права намагалися нашкодити їх інтересам, то вони отримували право звернутися до представників князівської влади і отримати захист своїх прав. Даний Устав в більшій мірі чим Правда Ярослава та його синів захищав інтерес боржників, посилюючи правову регуляцію в питаннях відшкодувань боргів.

Ми вважаємо, що дані зміни в законодавстві є результатом комунікації між князем та київським вічем. Володимир отримав підтримку киян, але мусив піти на ряд поступок і закріпити це в княжому законодавстві.

Після смерті Великого князя Мстислава київське віче у 1132 році звернулося до його брата, Переяславського князя Ярополка, і запросило його на князювання в Київ. Ярополк погодився і став Великим князем Русі [6, с. 286], [7, с. 157].

У 1048 році Київським князем, згідно заповіту Всеволода Ольговича, мав стати його брат Ігор II. Але у киян були питання до адміністрації колишнього князя (Ратша та Тудор), яка сприяла розоренню киян і кияни хотіли отримати гарантії, що новий князь буде судити по закону і не буде вчиняти насилля і суддів обиратиме тих, на кого вкажуть люди. Князь також обіцяв, щоб по суду не брали більше встановленого згідно уставів батьків та дідів. Ці вимоги князь Ігор обіцяв виконати, цілуючи хрест.

Після того, як князь не дав киянам убити Ратшу та Тудора і розорити їх маєтки та став порушувати раніше укладені домовленості із вічем, кияни таємно покликали на князювання Ізяслава. Коли той прийшов до Києва і вступив в бій із Ігорем, кияни під час битви перейшли на бік Ізяслава і вдарили по військах Ігоря. Ігор програв битву та потрапив у полон [4, с. 282–287]. Пізніше у 1147 році київське віче прийняло рішення стратити Ігоря II. Не дивлячись на те, що Великий князь не санкціонував страту Ігоря, кияни витягнули його із тюрми і за його беззаконня стратили. Випадок з Ігорем, з одного боку, вказує на те, що буде із ним, коли той порушить свої домовленості, укладені із вічем, а з другої сторони вказує також, що князь не в повній мірі контролює свій народ, який може йти в супереч волі князя Київське віче стратило князя Ігоря II за злочини, які той вчинив, будучи Київським князем [4, с. 310–212], [18, с. 399–400].

Отже віче зверталось до князя або його старшого родича, щоб запросити на князювання або завоювати для нього княжий стіл в іншому князівстві, ігноруючи княжу систему розподілу столів, що призвело до порушень спадкування як лестівничої системи спадкування, так і майорату.

Відбуваються випадки, коли князя ув'язнюють на певний час, беручи фактично його в заручники. Іноді порушення системи успадкування княжих столів могло викликати внутрішні протистояння в місті, коли одні підтримували одного князя, а інші хотіли призвати іншого. Так по смерті Святополка II в Києві зіткнулись прихильники Володимира та Давида. У таких випадках переможці грабували переможених, виганяли їх із міста або навіть вбивали своїх опонентів [4, с. 212].

При зверненні віча до князя йому у провину могли ставити неналежне виконання ним або його людьми судових функцій. Князю могли висунути претензію, що він погано виконує військові функції або його воеводи і навіть звинуватити в боягузстві під час бою.

Коли князь ігнорував звернення до віча, то віче могло самостійно прийняти рішення про покарання князя. Покарати князя віче могло його вигнанням, вбивством його та його людей. Віче могло пограбувати князя і його людей.

Тенденція кризи в комунікації між владою та підданими не була характерною виключно для Київської Русі. Розглядаючи взаємодію англійського королівського правлячого дому Плантагенетів та їх аристократії теж прослідковуються проблеми комунікації аристократії із королем. Нездатністю влади вирішити конфліктні протиріччя і адекватно відреагувати на звернення англійського дворянства призвело до виникнення цілого ряду державних криз.

Іоанн Безземельний не зміг налагодити комунікацію із дворянами, ігноруючи їхні вимоги. Це призвело до втрати територій у Франції, прямого конфлікту між королем та знаттю (Перша баронська війна) по результаті якого він був змушений уступити вимогам англійських дворян та підписати Велику хартію Вільностей у 1215 році, що ослабила його владу. Коли король відмовився дотримуватися взятих на себе зобов'язань, то це призвело до продовження війни і навіть виникла ідея замінити Плантагенетів на Кап'їтінгів, запросивши французького принца, але смерть Іоанна призвела до вироблення компромісної позиції згідно якої владу успадкував його син, Генріх III, який теж вступив у конфлікт з аристократами, які змушували його підписати Оксфордські провізії 1258 року. Це протистояння між королем та знаттю закінчилося другою баронською війною, за результатами якої Генріх III потрапив у полон до лідера опозиції Сімона де Монфора, який у 1265 році скликав перший парламент. І тільки завдяки своєму сину Едуарду I король зміг повернути собі владу. Син Едуарда I Едуард II теж вступив в декілька конфліктів із дворянами, які закінчилися тим, що Роджер Мортімер із жінкою короля Ізабеллою за підтримки англійських дворян усунули короля від влади і заточили його

в тюрмі, де він помер при загадкових обставинах. Пізніше в конфронтацію із дворянами вступив король Англії Річард II. Це закінчилося тим, що короля усунули від управління та кинули за ґрати, де той помер, а Генріх IV Ланкастер проголосив себе новим королем. Ці події пізніше призвели до війни між Ланкастерами та Йорками (Війна червоної та білої троянди), великими втратами серед старого англійського дворянства та зміни династії [19, с. 36–39].

Завдяки цій комунікації до влади в Києві прийшов цілий ряд князів усуваючи своїх конкурентів. Всеслав Брючиславович за підтримки київського віча у 1067 році став на короткий період Київським князем. Ізяслав Ярославович домовився із київським вічем повернутись до них знову князем у 1069 році. У 1113 році київське віче домовилось, що їхнім князем стане Володимир Всеволодович, ігноруючи права на Київ згідно княжого права, Давида Святославовича. У 1132 році кияни запросили до себе Ярополка Володимировича, ігноруючи права як Ізяславовичів, так і Святославичів та старшого сина покійного Київського князя Всеволода Мстиславовича. У 1146 році київське віче домовилося з Ізяславом Мстиславовичем, щоб він за їх підтримки скинув з Київського столу Ігоря Олеговича та зайняв його місце.

Але на відміну від Русі в Англії ще довго не було випадку, коли із-за санкцій народу був страчений король. Едуард II, Річард II, Генріх VI, Едуард IV померли в ув'язненні і достовірно не відомо як вони померли. Крім того перераховані королі стали жертвами узурпаторів, які їх змістили. Річард III загинув у бою. Ні один із них не був офіційно засуджений народом та страчений, як це сталося із Великим князем Ігорем II Олеговичем у 1147 році. Його стратили за рішенням віча по причині беззаконних дій з боку князя всупереч волі Великого князя Русі. В Англії короля змогли відкрито стратити перед народом за рішенням парламенту тільки у 1649 році по причині беззаконня з його сторони [20, с. 215]. Ймовірно, в Англії таємно страчували переможених королів ті, хто претендував на їхню владу. Едуард II, Річард II, Генріх VI, Едуард IV стали жертвами боротьби за королівську владу. Цинічним являється те, що їх убили родичі. Ізяслав зумів двічі повернути собі Київ. Він зміг домовитись із киянами навіть при тому, що вони його не долюблювали. Ізяслав не дав наказу убити свого родича Всеслава Брючиславовича, коли той загрожував його владі. Він мотивував це небажанням брати гріх на душу. Ізяслав зміг пробачити свого брата Всеволода за зраду і навіть не забрав у нього князівства. А коли на його брата зрадника напали князі ізгої, то він відправився йому на допомогу і загинув у битві. А чи міг так поступити Едуард IV? Едуард II

пробачив зраду своєму брату Джорджу? Всеслав та Ізяслав II скинули своїх попередників, але не вбивали їх. Володимир та Ярополк II взагалі зайняли стіл мирним шляхом. Всеслав, Ізяслав, Володимир, Ярополк II, Ізяслав II не прийшли на крові, а змогли домовитись із київським вічем. Ігор II став першим страченим Великим князем Русі в досліджуваний період.

В Англії із представлених нами монархів тільки Генріх III зміг після усунення його від влади та ув'язнення залишитися в живих та повернути собі владу. На Русі не була поширена практика вбивств представників дому Рюриків. Ми вбачаємо в цьому те, що народ не любив братовбивць і після вбивства свого конкурента важко було підтримувати позитивну комунікацію із вічем. Смерть в бою конкурента допускалась, але не страта полоненого.

Порівнюючи вище наведені приклади комунікації влади та народу ми не можемо не помітити тенденцій, що після прийняття християнства відбувався поступовий процес посилення віча та ослаблення князівської влади. Князі Володимир і Ярослав видали церковні статuti, що дозволило створити церковні суди та зробити Номоканон джерелом Руського права. Церковні суди отримали свою юрисдикцію і взяли під свій контроль правову регуляцію сімейних відносин [21, с. 35–40].

Крім того християнська етика почала міняти світобачення язичників не тільки в народі, але й в княжій родині Рюриків. Церква засуджувала братовбивство і це змінило правила між князівської боротьби. Князі в боротьбі один з одним потребували підтримки віча, яке все більше зверталося до князівської влади не з позиції прохальної сторони, а як вимагачі.

Ми прийшли до думки, що проблеми комунікації народу і влади не були виключно притаманні Русі. У Середньовічній Англії теж прослідковувалася дана проблема, але вона мала свою специфіку. Якщо на Русі велике значення в стабільності влади залежало від віча, то в Англії від великої аристократії Поява в Англії парламенту є спробою переведення комунікації королівської влади і народу на зовсім інший більш якісний рівень [22, с. 92].

Якщо на Русі ключовим завданням для князя слід було підтримувати гарні відносини із містами, то в Англії королі мали дослухатися до волі аристократії. Безкомпромісність влади в діалозі із підданими вела до усунення правителя від влади.

Висновок. Проаналізувавши та порівнявши вище наведені приклади ми прийшли до думки, що після прийняття християнства комунікація між князем та вічем будувалася на принципах взаємовигоди та поваги інтересів кожної із сторін. Ра-

зом із тим прослідковувалася тенденція ослаблення позицій князівської влади та посилення віча.

Через комунікацію із князівською владою і відстоюванням віче своїх інтересів відбувається процес впливу вічевого права на княже. Відбуваються випадки, коли князі визнають свої помилки і ставлять інтереси народу вище своїх власних. Прикладом є Святополк Ізяславович, який під тиском віча та церкви пішов на перемовини про мир із родичами.

Проблеми комунікації влади та підданих відбувалися не тільки в Рюрик, але й в Плантагенетів. На відмінну від Англії на Русі комунікація народу та влади відігравала більше значення, чим встановлені державою закони, так як могла їх ігнорувати, при необхідності опираючись на силу. Якщо в Англії йшла комунікація влади із дворянством, то на Русі крім вельмож в комунікації брали участь більше прошарків суспільства через віче. Дана комунікація могла ігнорувати княже право, коли воно йшло всупереч інтересам віча, що породжувало беззаконня. Князь міг не по праву домовитись із народом та стати їхнім князем, ігноруючи як лестівничу систему спадкування, так і майорату, який поважався у феодальній Англії. Але такий підхід призводив до множинності конфліктів між представниками династії Рюриків, які намагалися переманити людей на свою сторону, що призводило вже до внутрішнього конфлікту в князівстві при розподілі його на фракції, кожна з яких підтримувала свого князя.

Ми прослідковуємо тенденцію, що після прийняття християнства в Києві авторитет княжої влади ослаблюється, а роль віча посилюється, що простежується в комунікаціях між ними. Князі змушені підтримувати постійну комунікацію із народом, реагуючи на звернення та виправляючи свої помилки. Легітимність влади стала визначатися не княжим законом, а силою і любов'ю народу. Для народу головним було те, що князь мав бути з роду Рюриків, а хто саме – це питання вже було дискусійним. Потребуючи підтримки народу князі мусили йти їм на поступки та вести м'яку політику по відношенню до народу. В іншому випадку їх могли вигнати із міста та запросити нового князя, підірвати їхню репутацію, ув'язнити, пограбувати або навіть убити.

Комунікація між народом та князівською владою впливала і на законодавчу діяльність князів. Князівська влада під тиском віча видає звід законів «Руська правда», які частково гарантують чітке правове регулювання спорів без зловживання князівських судів щодо сум відшкодування збитків, встановлення обмежень щодо зловживань в сфері регуляції надання коштів або інших матеріальних благ під відсотки в борг та правила їх відшкодування. Впровадження даних норм поведінки зменшували напруження в суспільстві.

Література

1. Марченко Михайло Київська Русь у боротьбі з кочовиками до монгольської навали. Монографія. Київ: Видавництво «ПРОМІНЬ», 2012. 208 с.
2. Микола Аркас. Історія України-Руси. Краків: «Накладом Ольги Аркасової». 1912. Друге видання. 424 с.
3. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1863. Т. 15 296 с.
4. Татищев В.Н. История Российская с самыхъ древнихъ временъ. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Унивеситете, 1773. Т. 2. 536 с.
5. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Псковскія Софійскія летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
6. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летопись по Лаврентьевскому списку. Издание третье. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1897. Т. 1. 632 с.
7. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.
8. Михайло Грушевський. Очеркъ исторій кевской землиотъ смерти Ярослава до конца хіу столетія. Київ: Типография императорскаго Университета Св. Владиміра В. І. Завадзкаго. Б.Васильковская. 1891. 520 с.
9. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Ипатьевская Летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1843. Т. 2. 391 с.
10. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Новгородская летопись по Синодальному харатеіному списку. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академіи Наукъ., 1888. Т. 3. 576 с.
11. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Львовская летопись. Типография М.А. Александрова, 1910. Ч. 1. Т. 20. 418 с.
12. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 2. 633 с.
13. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Настюк А.А. Становлення та розвиток влади в Київській Русі в IX-XII ст. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 468 с.
14. Котляр, Микола Федорович. Історія України в особах. Давньоруська держава. Київ: Україна, 1996. 238 с.
15. Котляр, М. Ф. Смолій В.А. Історія в життєписах. Смолій. Київ: Час, 1994. 328 с.
16. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с.
17. Бонтлаб В.В. Настюк А.А. Особливості зародження інституту банкрутства в Київській Русі. Юридичний науковий електронний журнал. Юридичний науковий електронний журнал. № 4 2024 р. с. 22–27
18. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
19. Історія Великої Британії: Навч. посібник для студентів факультету іноземних мов денної та заочної форм навчання / укл.: І.І. Кривошея, О. В. Барвінок. КНТ, 2017. 206 с.
20. Грубіно А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. Тернопіль: Видавничий відділ Тернопільського НПУ Володимира Гнатюка, 2010. 392 с.
21. Чайковський А.С. Хрестоматія з історії держави і права України. Київ: Юрінком Інтер. 2003. 656 с.
22. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Орлан. 2003. 307 с.

Анотація

Сухомлин В. Б., Настюк А. А. Вплив комунікації між вічем та князівською владою на розвиток держави та права в Київській Русі після прийняття християнства. – Стаття.

Метою нашого дослідження є виявлення тенденцій розвитку комунікаційних відносин між вічем та князівською владою після прийняття християнства в Київській Русі.

Проаналізувавши літописні дані, нами було виявлено, що після прийняття християнства динаміка комунікації між народом та князем була збільшена. Найактивніше дані тенденції проявлялись в Києві та Новгороді.

Нами зазначається, що метою комунікації було виявлення проблем, які наразі в суспільстві і прохання до князя вирішити їх. Влада на думку народу мала виправити свої помилки і не допустити критичних загострень в суспільстві, що могли мати негативні наслідки не тільки для княжої адміністрації, але й персонально для самого князя. Комунікаційні відносини починають переходити від прохань віче до ультимативних вимог.

Ми прослідкували, що незначність князя вчасно та об'єктивно відреагувати на звернення народу могло мати самі негативні наслідки, починаючи від нападів на його людей представників влади, розграбунку майна як князя, так і його вельмож, вигнання князя із міста, заборона йому покидати місто або країну, взяття князя та його сім'ї під варту та страта князя. Прослідковується тенденція продавлювання вічевих інтересів, ігнорування волю князя. Вічеве право в деяких випадках мало більшу силу ніж встановлені норми княжого права. З'являлись випадки навіть ігнорування рішень князівських з'їздів, які виражали волю не окремої княжої сім'ї, а більшості дому Рюриків.

Здійснюючи порівняння літописних даних нами було виявлено, що в цілому дім Рюриків зміг зберегти монополію на князівську владу, але питання персональної кандидатури стало питанням не княжої системи спадкування, а діалогу віча із претендентом на княжий стіл. Даний підхід змушував князівську владу підтримувати діалог з народом та відповідати цілому ряду критеріїв. Критерії могли бути наступні: князь мав любити та шанувати простий народ, а не тільки вельмож, ефективно захищати князівство від ворогів, не допускати конфліктів між княжими людьми та народом, проявляти особисту хоробрість в бою, чесно та відповідально здійснювати судові функції, не допускати аморальних дій, дотримуватися взятих на себе зобов'язань та інш. Порушення даних правил могло призвести до втрати князем поваги і любові до нього народом, що могло стати причиною втрати ним як княжого стола, так і життя, адже віче могло домовитись з іншим представником дому Рюриків та запросити до себе іншого князя, вигнавши свого.

Ключові слова: вічеве право, княже право, Платангенети, Рюрики, віче, Великий князь Русі, лествична система спадкування, майорат, порівняльний аналіз.

Summary

Sukhomlyn V. B., Nastiuk A. A. The Influence of Communication Between the Viche and the Princely Authority on the Development of the State and Law in Kyivan Rus after the Adoption of Christianity. – Article.

Our research aims to identify trends in the development of communication relations between the viche (popular assembly) and the princely authority after the adoption of Christianity in Kyivan Rus.

Analysing chronicle data, we found that after the adoption of Christianity, the dynamics of communication between the people and the prince increased. These trends were most actively manifested in Kyiv.

We note that the purpose of communication was to identify problems brewing in society and to petition the prince to resolve them. According to the people's view, the authority had to correct its mistakes and prevent critical social escalations that could have negative consequences not only for the princely administration but also personally for the prince himself. Communication relations began to shift from requests of the viche to ultimatums.

We observed that the prince's inability to respond timely and objectively to the people's appeals could lead to the most negative consequences, including attacks on his officials, looting of property belonging to both the prince and his nobles, exile of the prince from the city, banning him from leaving the city or country, imprisonment of the prince and his family, and execution of the prince. A tendency to assert the viche's interests, ignoring the prince's will, is evident. Viche law, in some cases, held greater power than established princely law norms. There were even instances of ignoring the decisions of princely congresses, which expressed the will

not of a single princely family but of the majority of the Rurikid dynasty.

By comparing chronicle data, we found that overall, the House of Rurik managed to maintain a monopoly on princely power, but the question of the personal candidate for prince became not a matter of the princely hereditary system but of dialogue between the viche and the claimant to the princely throne. This approach forced the princely authority to maintain dialogue with the people and meet a range of criteria. These criteria could include: the prince must love and respect the common people, not only the nobles; effectively defend the principality from enemies; prevent conflicts between princely officials and the people; demonstrate personal bravery in battle; administer judicial functions honestly and responsibly; refrain from immoral acts; keep his commitments, among others. Violation of these rules could lead to the prince losing the respect and love of the people, which could result in losing both the princely throne and his life, since the viche could make an agreement with another representative of the Rurikid house and invite a different prince, expelling the current one.

Key words: viche law, princely law, Plantagenets, Ruriks, viche, Grand Prince of Rus, rota succession system, primogeniture, comparative analysis.